الحمد للہ وکفی والصلوۃ والسلام علے رسولہ المصطفے والہ المجتبی و اصحابہ المھتدی امابعد اس نصاب کی تالیف سے پہلے جسکا یہ دیباچہ ہے فیض شاہجہانی نصاب بے نظیر حیات عزیزی قادر نامہ میری چند نصابین طبع ہوکر شایع ہوچکی ہین اندنون چونکہ آقاے نامدار شہریار کامگار علیا حضرت جناب نواب سلطان جہان بیگم صاحبہ رئیس دلاور اعظم طبقۂ اعلاے سلطنت ہند و رئیسہ بھوپال دام اقبالہا کی قدر دانی علم و ہنر کا آوازہ عام طور پر آویزۂ گوش جہان ہورہا ہے اس نظر سے مین نے چاہا کہ ایک اور نصاب بطرز جدید و روش تازہ لکھکر صاحبزادہ عالیشان سمو المکان حاجی محمد حمید اللہ خان صاحب بہادر زید اللہ اقبالہ کے لئے بحضور جناب ممدوحہ پیش کرون چنانچہ یہ نصاب

چارسو دس شعر کی مختلف تجانیس و متعدد بحورین تالیف کی اور حضور سرکار عالیہ کے نام نامی سے معنون کر کے **نذر سلطانی** سے موسوم کیا جناب باری سے دعا ہے کہ یہ نذر سلطانی فیض نظر خاقانی سے بہرہ یاب ہو کر فائدہ بخش خاص و عام ہو اور یہ ناکام اپنی محنت کے صلہ سے شاد کام ہو

الٰہی تا زمین و آسمان ہے
جہان مین تا نظام سلطنت ہے
رواج علم و فن جبتک ہے باقی
جہان ہو اور سلطان جہان ہو

الٰہی تا وجود انس و جان ہے
زمانہ مین قیام معدلت ہے
زبانون پر سخن جبتک ہے باقی
معین اقبال طالع کامران ہو

رہے سایہ مین اُسکے ساری اولاد
ہمیشہ کامگار و شاد و آباد

مثنوی در بحر رمل[5] متضمن تجنیس ناقص و تجنیس تام و تجنیس خطی و تجنیس مقلوب و محتوی صنعت توشیح یعنی اگر سر ہر تجنیس جمع نمایند (قدردان قیصر سان سکندر شوکت دارا نشان کسریٰ عہد حاتم زمان علیا حضرت نواب سلطان جہان بیگم صاحبہ جی سی ایس آئی والی ریاست بھوپال دام اقبالہا) بر می آید

[5] بحر رمل مثمن محذوف — فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

حرف اول	تجنیس ناقص	حرف اول	تجنیس تام	حرف اول	تجنیس خطی	حرف اول	تجنیس مقلوب
ق	قدر و یگ و قدر عزت	د	داد بخشش عدل داد	ر	رحمت جامہ جیب وسعت	د	داب خصلت بیخ باد
ا	اینہ بیچی ابنہ کینہ	ن	نای نے حلقوم نای	ق	فحص نگینہ قص سینہ	ی	یال عرف و درد لای
ص	ضیف پہلو ضیف مہمان	ر	روح رحمت روح جان	س	ست شش جبہ ثبت نشان	ا	آج کدو و جا مکان
ن	نیل پایا نیل وسمہ	س	سنگ پتھر وزن سنگ	ک	کیف کیونکر کتف شانہ	ن	نول بخشش لون رنگ
د	دین دام و دین ملت	ر	رجل عہد و رجل پای	ش	شجنہ ڈالی سجنہ نعمت	و	واو بٹیا داو داے
ک	کحل بھتیجا و کحل سرمہ	ت	تان دہان و تان تنہا	د	دڑہ کوڑا جوار ذرہ	ا	ارس آنسو گہر سرا

حروف القاب	تجنیس ناقص	حروف القاب	تجنیس تام	حروف القاب	تجنیس خطی	حروف القاب	تجنیس مقلوب
ا	اثر نشیت و اثر جاد ع ت ع ت	ل	لت لکد لت کو منا ف ت ف ہ	و	ویک مرغا ذنگ شتندر ع ہ ت ف	ا	ادح ذرو جج جوا ف ع ف ہ
م	ملک آن و ملک شاہی ع ت ع ت	ا	ارب عضو و ارب شر ع ع ع ع	ق	قدس پاکی قدس گکری ع ف ع ہ	ب	بیر دسر باو ریب در ع ت ع ف
ا	است مقعد است بالدی ت ع ت ہ	ل	لال احمر گنگ لال ت ع ت ت	ہ	ہیر ہجر اہتر سختی ت ع ع ہ	ا	اٹس بناو سا شال ع ع ت ع

تمت بالخیر

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مثنوی در بحر رمل متضمن تجنیس تام و ران شش صد و بست و پنج لغت است ۸ نسخہ

حق خدا اللہ ایزد رب صمد — حق سزاوار و جری مہتر

چتر نیکوکار سلطان مرزبان — چتر دانشمند دہقان مرزبان

سلطنت شاہی حکومت داورے — سلطنت غلبہ خصومت داورے

عہد عصر و دہر جگ دوران زمان — عہد پیمان این وقت و آن زمان

قلب دل بال و جنان ہردہ ضمیر — قلب واژون اوندھا اندیشہ ضمیر

قل یہی مملوک رق مولا غلام — قل بگو طفل صبی لڑکا غلام

ریش گہاؤ خستگی قرحہ فگار — ریش گھائل زخمی و خستہ فگار

پایگہ جاہ و مکانت مرتبہ — پایگہ اصطبل کرت مرتبہ

عین ذات و طینت و گوہر گہر — عین ترا نور کیہ دُر جوہر گہر

لخت قطعہ پاش ٹکڑا پارچہ — لخت تہوڑا لبس کپڑا پارچہ

ترس مجول ڈھال جن اسپر ستر — ترس صلب و سخت بغل استر ستر

چاہ خواہش آرزو پیتل برنج

چاہ بیر وحب کنوان چاول برنج

کر خراج وباج۔ بہری فرفرہ

بہرا کر اصم اطروش۔ جلدی فرفرہ

سوپ منسف غلہ افشان پاشند طوط

سوپ پاپی مار سنپا خنیہ طوط

کان سمع گوش۔ توک و دیدہ عین

کان معدن کہان تیغ چشمہ عین

کالا اسود زعفران بخوان جسد

کالا اسبابان تن بدن جثمان جسد

خال تل جگنو یراعہ آتشک

خال چہپالا گرمی جمرہ آتشک

دودہ کاجل کحل سرمہ توتیا

دودہ کنبا۔ نیلا تہوتہہ توتیا

امر شغل و کار۔ دشواری عسر

امر فرمان۔ جزبسی رقیبی عسر

دوش منکب کتف سینگی کو شاخ

دوش دیشب۔ دالی غصن و قضیب شاخ

آشنا تیراک افسردہ دژم

آشنا واقف۔ سیہ تیرہ دژم

رقعہ چوگا عظم ہڈی استخوان

زشتہ گٹھلی خستہ گٹھلی استخوان

بت صنم معشوق۔ در دروازہ باب

بت صنم فخ۔ باب و حق بارہ باب

صفر کانسہ منحرف خیرہ بغی

صفر زردی۔ روسپی قحبہ بغی

گلا حلقوم حلق و حنجرہ تا ہے

بگر تمساح پوتا سبط حافد

توا طاجن بجیرا کرہ مہرہ

بہشتی آبکش بمقدار سبلغ

شگوفہ غنچہ ضیعہ مزرعہ کھیت

بسیرا نگ ہزار و خاک تربت

پیری جن یثرب و طیبہ مدینہ

قفا گدی پس سر بندہ لالا

زنخ ٹھڈی ذقن حجر و بغل بیہ

جریدہ منفرد چکی رجا آس

زبان مقول لسان چالاک شاطر

سرہ پاکیزہ خاگ و خایہ بیضہ

یقین باور نژادہ کورہ بھٹی

گلا بوسیدہ کوچہ ز الغز نا ہے

بگر الا نواسا سبط حافد

توا غیرہ ہلاکی فقرہ مہرہ

بہشتی جنتی بسیار سبلغ

شگوفہ قے مصاف و جنگ گیت

بسیرا آسمان رغام آخاک تربت

پیری پرسون بلد بلدہ مدینہ

قفا پیچھے عقب تابندہ لالا

زنخ طعنہ گرفتہ قطعہ پھل بیہ

جریدہ دفتر امید و رجا آس

زبان بولی لغت بیباک شاطر

سرہ بے عیب اعفر ترکہ بیضہ

یقین مرگ و اجل میخانہ بھٹی

زبان نقصان۔ کہانی قصہ دستان — زبان زینت سرود و نغمہ دستان

بری طاہر منزہ۔ خویشتن خویش — بری بیزار۔ داماد و ختن خویش

سبک جلدی شتابی۔ چون اگر گر — سبک ہلکا جرب خارشت عر گر

لطف ہدیہ۔ سلاح و ساز ہتھیار — لطف احسان۔ ادات اوگار ہتھیار

سیاہی چر۔ نزدیک و لدی درون — سیاہی جمہ کالک۔ جز سوا دون

تنک باریک۔ اکنون حالیا اب — تنک نازک۔ پدر والد اتا اب

ظرافت زیرکی۔ خرگوش قفہ — ظرافت لاغ طیبت۔ موش قفہ

ستان چوکھٹ۔ خود آرائی رعونت — ستان ستلقی چت۔ نرمی رعونت

سلف پیشین۔ امانت دارا مان — سلف سائی۔ کسان اکار امان

غشا جھلی۔ سید دہرتی کنا یوم — غشا پوشش غلاف۔ الو صدا بوم

عرض حاجت۔ وطر بہت نہایت — عرض انچ۔ فر صولت مہابت

توان طاقت سکت۔ تیر و بنجون دم — توان بدلی غمام۔ افسون فسون دم

دمیدن اوگنا۔ گشتہ خیرہ — دمیدن پھونکنا۔ بیہودہ خیرہ

شنیدن سننا۔ سچائی صداقت	شنیدن سونگھنا۔ یاری صداقت
ولہ گرسنگی۔ لطفہ سلالہ	ولہ خشم و غضب۔ بچہ سلالہ

مثنوی در بحر خفیف متضمن تجنیس تام و دران پانصد و نود و سہ بیت للہ تسحہ

ریب شک و گمان و ریبیت ظن	ریب بہتان و افک تہمت ظن
لب فرہنگ عقل و دانش روع	لب خاطر فواد و دل گشن روع
رفق شفقت مدارا عنایت لطف	رفق نرمی و لین بلاست لطف
راف صہبا شراب بادہ مدام	راف لب با تشنہ نت ہمارہ مدام
غرفہ پیروارہ بالاخانہ بام	غرفہ چلو۔ صباح یکپہ بام
حبن حمدونہ جزکی شادی	حبن دنبل۔ فرخ خوشی شادی
وجہ باعث مصر سبب علت	وجہ چہرہ۔ مرض وصب علت
حال شبکہ تلہ مصیدہ داس	حال پیلوار اگ۔ دیہر داس
یال جید و عجان گردن نار	یال فش عرب امرت زن نار
کوس نقارہ و دمامہ کاس	کوس صدمہ۔ پیالہ کاسہ کاس

ثغر سرحد تخوم ڈانڈا مرز

بدو صحرا و بادیہ بن گور چہ

عدل انصاف داد نصفت قسط

خم موج کبوس ٹیڑھا کال

شط لب آب جوی ارغا رود

زین تاج خروس خوجہ عرف

جس بسودن مساس چھونا مس

گھونس پارہ فرخج رشوت لاج

پھوٹ دشتی خیار فبرد اکل

بھاگ طالع نصیب بختی ضعف

پیٹ بطن و شکم نویدن میل

لاکھہ لک قحف جمجمہ ہامہ

رانگ افسردہ قصر ایوان کاخ

ثغر دندان و ثنیش چوہا مرز

بدو آغاز قبہ مدفن گور

عدل منصف نصیب قسمت قسط

خم کجی ٹیڑھ خام کچا کال

شط ساحل کنار بیٹھا رود

زین زینت اباب موجہ عرف

جس تفحص جنون و سودا مس

گھونس خرموش شہرم الفت لاج

پھوٹ نا اتفاقی گنجیا کل

بھاگ بگریز ناتوانی ضعف

پیٹ بارشکم خمیدن میل

لاکھہ لک جبہہ ناصیہ ہامہ

رانگ ارزیز مینہہ باران کاخ

ٹیکا قشقہ۔ گناہ عصیان اجر
گال رخ و بیم۔ آتشی ناری
سانس خایش و خشنو۔ طریقہ رسم
مور طاؤس فیبا سرعت ادب
کام کار و عمل۔ دوشنبہ پیر
تین سہ۔ ریش لحیہ ڈاڑھی زب
دم نفس۔ ناس آدم انسان کاک
رحل کیمرخ پناہ درف کنف
قرع دق کوفتن۔ بیارہ نجم
زار گلگار۔ ڈنڈ بازو بال
عین زر۔ پایین چھپلی پاس
ریسمان سوت۔ آب خورا کوز
دار گھر۔ خواہش داپا سیر لو

ٹیکا دستی و شرح۔ پیمان اجر
گال کنگنی۔ جہنمی ناری
سانس کہنمل غبیک وظیفہ رسم
مور چینٹی۔ شمال و خصلت ادب
کام مقصود۔ شیخ۔ خواجہ پیر
تین انجیر۔ الف سینے زب
دم لہو تپلی مردم انسان کاک
رحل منزل۔ کنارہ ظرف کنف
قرع دباکدو۔ ستارہ نجم
راز سر بہید۔ شعر بل مو بال
عین پاسنگ۔ ناامیدی یاس
ریسمان رسی۔ بوغ گبدا کوز
دار سولی۔ شواظ شعلہ لو

زوج شوہر - جلیل - کہارا شور

تاب بل زور - اگ آذر کا غ

دیدمہ حیلہ مکر - اجابت دست

ارب اندام عضو - ضایق تنگ

قرن گیسو - شبیہ ہمتا جوڑ

طاق محراب - مہتری ثروت

صوف پشم اون - ڈیل قامت پرز

ایرہ سوزن سوئی - قبیلہ جے

مورچہ مورچال - پاپا نشست

روح قرآن نبی - عبادت دین

سیر رنجیدہ - خیط تاگا راک

لول باشورہ ٹونٹی - دنیا کون

سم لب - شہر ومہ مہینا ماس

زوج جوڑا - فغان وغوغا شور

تاب رونق - چگالی لشخور کاغ

دیدمہ چاپلوسی - فرصت دست

ارب رشتی بدی - جوالق تنگ

قرن شیخ سینگ - بند اعضا جوڑ

طاق تنہا - توانگری ثروت

صوف لیقہ - بلندی رفعت پرز

ایرہ - دوزینہ ڈنک - زندہ جے

مورچہ طبع درنگ - انگوٹھا نشست

روح عیسی مسیح - عادت دین

سیر آسودہ - قوچ بینڈھا راک

لول بے شرم خیرہ - ہونا کون

سم سوراخ رخنہ - ہیبہ اماس

غرب ندرت و طرفه نادر غریب	غرب طاعن و راهی مسافر غریب
جرس محبس و قید خانه حصیر	جرس زنگ زنگوله حجره حصیر
علم سنجق و شده رایت نشان	علم کوه سیما علامت نشان
فرا پیش علی فوق بالا فراز	فرا پیش نزدیک چوطرا فراز
علق جونک زالو زلو دیوچه	علق خون دیمک زنو دیوچه
فتر کاهلی ضعف سستی فتور	فتر ناتوانی خرابی فتور
اسل رمح بیغال نیزه سبل	اسل دوغ دخ بال خوشه سبل
ذکر نائره کیر خرزه قضیب	ذکر فحل نیز شخ زخاره قضیب
جو اسیر و منگیاه دشنام سب	جو ایوغ فدان همه تام سب
گرا سخت رخساره و خد عذار	گرا پاره افباره مفقود عذار
برابر مسادی فسانه سمر	برابر مسطح زمانه سمر
دغل حیله گر فوطه لنگی ازار	دغل حیله پربا پیستر گاری ازار
حیا شرم هنوند قیمت بها	حیا غیث کاخه جلادت بها

بہی بہتری خوبی سختی حرج
بہی توجہ بہ آبی تنگی حرج

ذکا زیرکی لبق۔ فرصت زمان
ذکا تیزی طبع۔ ساعت زمان

وفوق آگہی۔ بہال پیکان سنان
وقوف ایستادن فیسان سان سنان

کمر خصر۔ دلدار گسندہ تخمین
کمر منطقہ ٹیکا بیختہ تخمین

قدم پای رجل۔ ابتدا افتتاح
قدم گام ڈگ۔ کھولنا افتتاح

عجل دوڑنا جسم جثہ سریر
عجل لاہی وگل تخت اریکہ سریر

خطر جاہ رتبہ۔ نوا توشہ زاد
خطر خوف ڈر۔ سال سن بچہ زاد

صفی برگزیدہ طبیعت سرشت
صفی خالص وصاف خلقت سرشت

پلہ ڈہاک تنیجکاسہ ژالہ سقیط
پلہ بیوسی۔ وغد سفلہ سقیط

شنا ڈنڈ ورزش۔ شتابی درفش
شنا تیرنا۔ برق بجلی درفش

دہان ژندہ مست آفتکار اعیان
دہان خشمگین ہیچ بہا لاعیان

غرامت پشیمانی۔ پیمان ودیع
غرامت عقوبت تن آسان ودیع

عدن دسترس مقدرت۔ لیر رال
عدن تازگی۔ قفہر قیر رال

یله فاحشه عورت - رہائی نجات
یله چھوٹا آزاد - کبھی نجات

محل جا مکان و معان - دل درون
محل جوسق و قصر - داخل درون

دُبر بعد پس - مالداری غنا
دُبر مزر کون - بی نیازی غنا

مثنوی در بحر مضارع متضمن تجنیس نام و در آن یکصد و بست لغت است و دو نسخه

اثر شمال معجب و مغرور سرگران
اثر جواب سرخوش و مخمور سرگران

میثاق استواری - کنانه و جعبه ترکش
میثاق وعده خصلت و عادت سجیه کیش

حارث مزارع برزگر - ایما اشاره سیم
حارث فراس ضیغم و مهراع فضه نسیم

غربال چلنی - چابکی چستی عارضه
غربال دف و دائره - بیماری عارضه

یاری مدد اعانت و یاوری - توبه مول
یاری تباج علم - دل ناز غمزه معول

راحت سکون رفاه دعت - نرد مهره گو
راحت ہتھیلی کف ہتھ - وانگانه گوٹ

گردک سہیلی لغز جیب و خلیل خل
گردک خبا و خیمه - ذنان مرگ خیل خل

سرہنگ کوتوال عسس شتوپاره وزره
سرہنگ چوبدار - بزه جبر ... و حابه وزره

ساعی دونده شب شفق و لیلاه رات لیل
ساعی نحل نمیم سخن چین - شتوات لیل

پل فلس پول پیا پیسچ وارادہ چول ۔ پل قنطرہ خدک ۔ خرد و عقل بہیہ جول

مثنوی در بحر مجتث متضمن تجنیس تام و در آن یکصد و بست و چہار لغت بیت و یک نسخہ

رواج راح مسرت سرور بہجت سور ۔ رواج راح پل ورق می ضیافت سور

صلاح نیکی ۔ ہتریتہ خزانہ پوتہ گنج ۔ صلاح شورہ شورہی ۔ خشتنگ سعف گنج

کلار سوچی دخمار بیشہ ورفستان ۔ کلار ضفدع دیگ غوک ۔ فتنہ گرفتان

سنار زرگر و صواغ لیتنک بغرہ الو ۔ سنار کنہ بہو بخشش و عطیہ الو

نبات مصری ۔ کمینہ رذیل سفلہ دون ۔ نبات سبزہ خسیس و بخیل رفتہ دون

سبیل لو ۔ رحم و سبط بچہ دان تامور ۔ سبیل مسلک و راہ و طریق ۔ جان تامور

ہزار بلبل و غیبن و کعیت دستان گول ۔ ہزار دہ صد و الف ۔ احمق ابلہ نادان گول

عمود رکن ستون کہم ۔ کلار ڈمیرالوچ ۔ عمود مقمعہ لت گرز ۔ درت ننگا لوچ

تراش حرص طمع آز بیم دہشت یاس ۔ تراش فائدہ طائل ۔ عذاب نقمت یاس

مہنی تکبر و پندار سرخ سوہا لال ۔ مہنی قطیط فراعنہ بکیم گونگا لال

مثنوی در بحر ہزج متضمن تجنیس تام و در آن ہشتاد و لغت بیت و دو نسخہ

غل نوع غلیل تشنگی غین	غل شور تلاج - تیرگی غین
دستور طریق شیوه - هنجار	دستور وزیر - رسته هنجار
دژ حصن حصار قلعه باره	دژ زشت - قبیح - دفعه باره
آغوش غلام - کنده ها شانه	آغوش کنار - کنگها شانه
پرویز ثریا - ارکسلی هل	پرویز سمک - الایچی هل
پروانه مثال - نخله عارض	پروانه فراش - وجینه عارض
زنهار شتاب - بحری شاهین	زنهار پناه - ڈنڈی شاهین
نیرنگ فریب - تانتره نول	نیرنگ طلسم - منسره نول
نامرد هنراع - حلیپطین لاے	نامرد حریک - ته نشین لاسے
بن بیخ جڑ اصل - کار کردار	بن قهوه - لبان دوار کردار

مثنوی در بحر سریع متضمن تجنیس تام و در آن پنجاه و دو لغت است

ملح قسم سامه و حلفه یمین	ملح نمک - میمنه میسره یمین
سهم عیبی بخره و حصه نصیب	سهم نذر دغدغه - بهره نصیب

سام و داغ آتش و میخ ضربه نار — سام و رم سُخد - رمه گله نار

عون مدد - بنیر و عجینه عجین — عون مدد گار - رشته عجین

پنیر زغن چیل - کتن مده چرک — پند نصیحت - ونس و کرسه چرک

مثنوی در بحر متقارب سالم مثمن تجنیس تام و در آن چهل و هشت لغت است

فخامت جلالت بزرگی شهامت — فخامت بلندی - دلیری سهامت

خلیفه ولی عهد - فرخنده میمون — خلیفه ملک شاه - بوزینه میمون

جهت سو طرف قصد و نیت عزیمت (اراده ۱۲) — جهت واسطے سحر رقیه عزیمت

سبج قدر - غنی و ضلالت خساره — سبج سهل و آسان - هلاکت خساره

نوا پیشکش - ہیبر سیر دار مهتر — نوا قید - جلال و پا کار مهتر

مثنوی در بحر متدارک مثمن تجنیس تام و در آن چهل لغت است و دو نسخه

ساهی غافل - اخگر جمره — ساهی اشغر - کتسکر جمره

بودن هونا - تاگا رشته — بودن رهنا - تاتا رشته

حاجب ابرو - چوری رنگ — حاجب دربان خوبی رنگ

ناصح واعظ۔ چوپان راعی	ناصح درزی۔ سوہان رامی
عادی ظالم۔ روبی جبرہ	عادی دشمن۔ کوڑی جبرہ

مثنوی در بحر ہزج متضمن تجنیس ملفوظی در آن دو صد و نود و یک لغت ست

حرم زوجہ حلیلہ اہلیہ ترن	ہرم پیری کہن سالی۔ گمان ظن
ضرم بھوکہا گرسنہ ہافی	زرم ممسک۔ برہنہ پا سے حافی
ھد ضر عام مہرع شیر باصر	حسد کینہ ضغینہ۔ عور حاسر
تبع پیرو مطیع و رام تابع	طبع زشتی سپرشت و طبع طابع
ذکی دانا فطین و فطن فاطن	زکی پاکیزہ۔ شیطان دیو قاتن
بسر آخر فگندن ڈالنا طرح	بصر بینائی۔ فقر و مفلسی ترح
ثمن از رش بہا جائز روا سوغ	سمن یاسم چمیلی۔ زرگری صوغ
اثاث اسباب تیغ و سیف صمصام	اساس اس و نیا۔ چالاک سمسام
ثنا تعریف۔ ازرم بلی ہرہ	سنا رفعت بلندی۔ پیاس حرہ
سدا دائم ہمیشہ سرخ احمر	صدا آواز۔ آوی گیدڑ ابھر

تجنیس ملفوظی آنکہ الفاظ کہ بتلفظ یک فہمیدہ شود در وجمع باشند چون اول و آخر ہر مصرع این مثنوی ۱۲

نضارت تازگی - باآب ناضر
نظارت دیکھنا - بیننده ناظر

سدد سچائی - توندی ناف سرہ
صدد نزدیکی - ہتھیلی کیف صرہ

حذر پرہیز بچنا - پیچ خمسہ
ہذر بیہودہ - جوع وگرسن خمصہ

زمان دوران زمین - ثمین عدو ثار
ضمان ضامن شدند اشتر حمل سار

الم غم - روشن درخشنده زاہر
علم جھنڈا - ہویدا فاش ظاہر

عسل شہد انگبین - ظاہر تر اطہر
عضل رودہ معا - روشن تر ازہر

زمن برجا ماندہ - گرگ سمسم
ضمن عاشق بخیل وزفت صمصم

وتر زہ چلہ - تاہر شیر اسد سبر
وطر حاجت - شکیب وژکفری صبر

سحر بکسرہ غدو - نگریستن طرف
سہر بیداری وتقیظہ - جنبش ترف

ابا ام والدہ - میدان مضمار
عنا رنج ومشقت - نائی مزمار

زلل لغزش - عجوز و پیر زن زال
ضلل گمراہی - گمراہ و غوی ضال

ضرر خسران زیان - پوشنده ساتر
ظر سنگ وحجر - قصاب ساطر

ال امید - پہونچا رسغ ساعد
عمل کردار - چڑھنے والا صاعد

عذب خاشاک ـ جھینگر زلہ صرصور ‏ ‏ غزب بیزان حبیب دوست وسر سرور

سور خنزیر بلغرا ـ کوفتن صک ‏ ‏ صور اشکال ـ میخ آہنی سک

ذمر زیرک ـ فرود و لیپت ساقل ‏ ‏ زمر کم موی ـ سرگین روث ثافل

عبث بیفائدہ ـ غمناک آسی ‏ ‏ علس کج خلقی ـ نافرمان عاصی

بتر بدتر ـ در ناسفتہ منشور ‏ ‏ بطر سرگشتگی ـ فیروز منصور

سباحت تیرنا ـ پنبہ قطن ابر ‏ ‏ صباحت ـ خوبروئے قافلہ عیر

عسر بدخوئی ـ صاحب حسن صباح ‏ ‏ عصر جائے پنہ ـ تیراک سباح

مثنوی در بحر رمل متضمن تجنیس بلفظی دران دو صد و ششش لغت نسبت و یک نسخہ

ارض غبرا و سبد تسکا زمین ‏ ‏ عرض سامان ضامن و کافل ضمین

نخب کہانسی جثہ و سرفہ سعال ‏ ‏ نہب غارت ـ لومڑی روبہ ثعال

باصرہ چشم آنکہ بینندہ طہور ‏ ‏ باسرہ غمگین غمان ـ طائر طہور

عرش اورنگ دار یکہ گہ سریر تخت ‏ ‏ ارش محفل بزم ـ بانگ در صریر

حرز امان وقت و اوان ہنگام حین ‏ ‏ حظ خوشی و خرمی ـ بگزار ہین

رس عصارہ شیرہ شپلیدہ عصیر — رث پرانا مشکل و معضل عسیر

ظہرہ کچہوا سنگ پشت و باخہ ضہر — زہرہ ناہیدہ - ازرشت وجاد ظہر

فحم انگشت وزگال و بگ فحیم — فہم دانستن - فہم دانا فہیم

سفل شیب و پستی و سفلہ سفال — ثقل کنجارہ کہلی - چہاگل سقال

ستر پوشیدن چہپانا - نام اسم — سطر تحریر و نوشتن - جرم اثم

حول پیرامون حطب ہیزم حصب — ہول ترسانیدن اندازہ حسب

عز عزت - نیک بخت ہونا سعود — عض بدخو - ارتقا چڑہنا صعود

سیسہ آنک - گربزی و مکر زرق — صیصہ لیف غواش کوچی بٹ و زرق

فوز رستن چہوٹنا - بہی نیز سہم — فوظ مرگ و موت - سمسہر اصہر صہم

سرع شاخ تر - تہکا ماندہ حسیر — صرع مرگی - بوریا خمرہ حصیر

ارث خاکستر - شتابندہ سریع — ارس اصل پاک - افتادہ صریع

زجر جہڑکی سرزنش - عالی اثیر — ضجر جائے تنگ - زندانی اسیر

سد سایہ - ہانکنا راندن ذیاد — صد کوہ و پیچ - جبل - افزون زیاد

ذب وحشی گاو۔ پیلستہ حضین ۔ ضب خشم و غصہ۔ غم اندہ حزن

اربس آنسو۔ پپلیا کا خر زریر ۔ عرث برکندن۔ مدد روگی ضریر

آد قوت۔ عارض دوحنہ عذار ۔ عاد مردم طیش۔ پاجامہ ازار

سوم مہنگا بیچنا۔ رسوا ذلیل ۔ صوم روزہ۔ گرد ک وخیمہ ظلیل

عتب غصہ ہونا۔ ہاتھی دانت عاج ۔ عطب نرمی نازکی۔ امروز آج

تل پشتہ ٹیلا۔ تمنا کی تلل ۔ طل چیز نیکو۔ تن جوبا طلل

بذ ہمتا۔ تیزی خاطر ذکا ۔ بض شیر ترش۔ بالیدن زکار

حرث کہنہ جامہ۔ ابریشم حریر ۔ حرص طمع و آز۔ بانگ سگ ہریر

مس جنون دیوانگی۔ سختی زفیر ۔ مص مکیدن چوسنا۔ بینڈہی ضفیر

نحر پیش سینہ۔ باد گرم ہسیف ۔ نہر جوئے آب۔ ظلم و جور حیف

غنج نوشیدن۔ معین ناصر ظہیر ۔ عرج گائیدن۔ لوہی پیچش زحیر

زہاک فرش آنغوریسی۔ نول سنج ۔ ضحک خندیدن۔ جلال جہانجہ ضنج

مثنوی در بحر خفیف متضمن تجنیس بلفظی و آن دو صد و ہشتاد و ہشت لغت است

نقر سونا طلا و عقیان زر
نذر پیمان گزند صدمه ضیر

عشر کذب و دروغ بطلان زور
عسر دشواری خاک مٹی ذور

ثلمه سوراخ چهید رخنه نقب
سله دزدی ستون خیمه سقب

عزم آهنگ قصد اراده صوب
عظم استخوان ع استه جامه ثوب

نشر پراگنده کوشک ایوان صرح
نسر ورکاک گد چریدن سرح

حزم هشیاری جوز لوبا ضبر
هضم پچیا قوی توانا زبر

قوت فرصاد پونا کشتن زرع
طوط خفاش خلق و سیرت ذرع

فرت بانا درست و راست صلوب
فرط بیشی فزونی کرفه ثواب

برز پرهیزگار گشتن صیر
برض تهوڑا قلیل رفتن سیر

حرث مزروع کهیتی بیش سدف
حرس دهر و زمانه سیپ صدف

این هنگام پاک طیب طاب
عین جاسوس آب رونق تاب

زخم دالانه ریش کڑوا تلخ
ضخم راه کشاده بیشه طلح

ترفه تحفه هدیه نیمه نصیف
طرفه نادر شگفت بهید نسیف

سہو نسیان ذہول۔ سبعہ سات
حوب ہمشیرہ۔ نیک بخت سعید
زلیف بخس۔ وستہ جسامت حجم
بشر ہنسی۔ صراح و خالص صرد
تف حرارت۔ زیادہ بیش کثیر
حبس آنچنین۔ نوشتہ سفر
سمت جانب۔ شدید سخت صلیب
جس مس چھونا۔ بیوگی ایمہ
سیاد خوک وگراز۔ وجہ سبب
عکس پرتو۔ غراب برف ثلج
اثل گز۔ عطیہ دستور نشیر
طابہ طابق توا۔ ربودن سلب
حیل حیلہ حول۔ سبز خس سغر

صحو ہشیاری۔ خبیث شہرہ صیت
ہوب دوری۔ تراب اقلیم صعید
ضیف بازو عضد۔ پسینا ہجم
لیس سرد لب۔ ٹھنڈا بارد سرد
طف کنارہ۔ شکستہ ٹوٹا کسیر
ہیث ہلنا۔ تہی و خالی صفر
صمت خاموشی۔ ہوش رفتہ سلیب
جص گچ چونا۔ تشنگی عیمہ
صیاد تانبا۔ زمین پست صبب
عکص بدخوئی۔ جود بخشش سلیج
اصل بن۔ یاری دہ ممد نصیر
طابہ بل خم۔ سولی دینا صلب
ہیل یال کثیر۔ خرد صغیر

عذب شیرین و حلوہ رغبت خلع — غضب شمشیر - شان و حالت ظلع

نسل اولاد - سایبان ظلہ — نصل پیکان سنان - دو بازلہ

ذرہ چیونٹی نصف پلید تصنیف — ضرہ حاجت نیاز - پاک نصیف

ہزل بیہودگی - بریدن طمر — ہضل بسیار و کثیر - تازہ تر

مثنوی در بحر متقارب متضمن تجنیس لفظی و آن نود و ہشت لغت یک بیست و نسخہ

حصین بختہ مضبوط محکم سدید — حسین خوبصورت - ہژبر زم صدید

ثمین بیش قیمت - بیالچی سفیر — سمین مسمن و فربہ - سیٹی صفیر

وثن وزن صنم - سخت دشمن غریم — وسن خواب - زندہ کلاں نیم عظیم

اثر نقش پا کھوج - تازہ نضیر — اثر آبگینہ - کم اندک - نذیر

ثمر فاکہہ - شتابہ مسندر تذیر — سمر ظلمت شب - مشابہ نظیر

زفر موہنہ دہان فم شکستہ ہضیض — ظفر فتح و فیروزی پستی حضیض

حدب کبڑا - کوتاہ بالا زمیر — ہدب لیث ہیضم - بہادر دلیر

ثفر پارز دم - گول نادان عدیم — سفر کوچ رحلت - ادھوڑی ادیم

آدم گور - افزون و وافر بخز بیر
عدم نیستی - نرم نازک غضیر

سلف سابق و باستان توم سیر
صلب گپ زدن - پردہ چشم شیر

مثنوی بحر رمل مثمن متضمن تجنیس خطی و رسم در آن دو صد و دو لغت و بست و چار نسخہ

رق غلامی بندگی - پتلا رقیق
زق قربہ مشک - ہمراہی رفیق

بہول نسیان - فاطمہ زہرا بتول
پہول گل - جاگیر اقطاع قبول

فتن صنف و نوع گونہ - نو جدید
قین آہنگر لہار - آہن حدید

رجم راندن - پندده ناصح نصیح
رحم بخشودن - حبیب و خوبی نصیح

قفل آبادی - نکوہیدہ ذمیم
قفل تالا بند - بد صورت دمیم

بوسہ قبلہ چوما - جلنا احتراق
توشہ نو داماد - بہٹنا اختراق

کرک گینڈا کرگدن - پیدا صریح
کرگ سرچان بہیڑیا - تربت ضریح

چوب لکڑی - بوستان گلزار باغ
حوت ماہی مچہلی - روغن تیل باغ

نوجہ امرد سادہ رو - کشور دیار
بوجہ قطرہ - چارشنبہ بدہ دیار

حلیہ ہیئتی - قول گفتن بولتا
حلیہ زیور - وزن سنجتن تولتا

۵ تجنیس خطی آنکہ دو لفظ یا زیادہ در کتابت موافق باشند و در تلفظ متباین چنانکہ اتفاقاً اوزان در آخر مصرع ازیں مثنوی ۱۲

فیل شمشل پیل - پانا یافتن ‖ قتل کشتن - نسج بننا بافتن

عیب چھب پی بیہ - بے پروا غنی ‖ غیث مدرار و شران - کودن غبی

چیز شے مشغول ہونا اشتغال ‖ خبز نان روٹی - بھڑکنا اشتعال

صرہ ہمیان ہمیان - پردہ غشا ‖ ضرہ سوت انباغ - شبکوری عشا

کوسہ کوسج گسنگی و غرث بھوک ‖ گوشہ کنج و زاویہ - تف ریق تھوک

ریل ماہور ریگ - فکر و غور حوض ‖ زیل لپتارہ نضیج و پرکہ حوض

جیبت سامر چنگل و چنگال چنگ ‖ حیث ہر جا - کارزار و حرب جنگ

عار ننگ آزرم - خوشطبعی مزاح ‖ غار گو حفرہ گڑھا - شادی مرح

سجن زندان حبس - سرمایہ بساط ‖ سجن پر کردن - خوشی فرحت نشاط

روپ صورت شکل - جیناز یستن ‖ روث گوبر ہگنا ریدن ریستن

مثنوی در بحر رمل مثمن تجنیس ناقص و در آن دو صد و شش لغت و دو بیت نسخہ

سعد نیک اچھا عنق گردن مراد ‖ سعد موتھا مطلب و مقصد مراد

ترب ہمسن گریزی حیلہ محال ‖ ترب مولی فجل - ناممکن محال

آنکہ دو لفظ یا زیادہ در کلامے بیاید کہ در حروف متفق باشد و در حرکات مختلف چنانکہ اول و آخر ہر مصرع این مثنوی ۱۲

لوزبانہ رخشہ لنجچہ مسیخ کپل	لوح تختی وسلم خوشہ وشکیل
چغ ربی اپیچ متھنی حرص کاد	چغر منیدکک لجم پیشانی چپکاد
قرزمستان جاڑا۔ باورام بام	قرص ٹکیا۔ کل ہمہ جملہ تمام

قطعہ در صنعت اظہار مضمر

جنگل صحرا غیضہ دشت

۱	ترگ مغفر جبت بت۔ مقصد غرض	۲	قبچ زشتی ضیق تنگی سیر گشت
۳	صوم روزہ خربہ وستہ شعلہ لو	۸	دلغ وہبہ پیش ضمہ آٹھہ شست

قطعہ تاریخ ریختہ کلک جواہر سلک دبیر لاثانی منشی سید جمیل احمد صاحب سہسوانی

نہین جھوٹ دعوی سے کہتے ہین ہم	لکہین تو بھلا ایسے شاعر نصاب
ہین سب یاد کر کیکے قابل لغت	ذرا دیکھیئے میری خاطر نصاب
یہ کہتے ہین اہل بصیرت کہ ہے	بہ معنی معلم لطا ہر نصاب
کرے جسکو ہو نکتہ چینی کا زعم	فروغی ہین موجود حاضر نصاب
کہو سال تالیف اسکا جمیل	لکہی مرحبا خوب نادر نصاب
	سنہ ۱۳۲۲ھ

بالخیر تمّ

له مصرعہ مین سے جب کوئی ایک لفظ دل مین سونچ لیا جاوے تو اس سے چارون مصرعے پڑھکر دریافت کرے کہ جو حرف دل مین لیا ہو وہ کس کس مصرع مین ہے جس جس مصرع مین ہو اسکے عدد جمع کرے پہلے مصرع کا عدد ہی حرف ہوگا سمجھے جو عدد... فقط مصنف عفی عنہ

تاریخ طبع از نتائج طبع مولوی عبد القادر صاحب ناظم متوسل ڈیوڑھی ولیعہد صاحب بہادر ریاست بھوپال

نصاب نو آئین فروغی رقم زد — که سرتا بپا آن کتاب است یکتا
کتابیست گنجینهٔ لفظ و معنی — سراپا لغت را نصاب است یکجا
ز کوشش بود درس و تدریس عالم — همانا چه راهِ صواب ست حقا
زهی نذر سلطان که مقبول بادا — همیشش همایون خطاب ست زیبا
پی سال چاپش مگر طبع ناظم — عجب بی مثال این نصاب ست گفتا

۱۳۲۲ھ

ایضاً

اے غلام احمد فروغی مرحبا — آپ نے تالیف کی کیا خوش بیان
یہ نصاب بے مثال و بے بدل — جسکا ہر اک لفظ ہو مرغوبِ جان
نذر سلطانی ہے یہ نادر کتاب — کیون نہ ہو مقبول سلطانِ جہان
جب ہوئی مقبول طبع شہریار — اسکے خواہان کیون نہون پیر و جوان
اِسکا سال طبع ناظم ہے یہی — نذر سلطانی ہوئی مطبوع جان

۱۳۲۲ھ

صحت نامہ نصاب لاثانی موسوم بہ نذر سلطانی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴	۷	حب	رحب	۴	۱۱	سجند	سخند	۵	۴	عرصه	عرضه
"	۹	نشان	پریشان	۵	۲	آزر	آزر	"	"	بابان	بابا
"	"	آج	آج	"	۳	کبس	کنس	"	۵	دسته تهیر	دسته تهر

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵	۵	اسپ خجر	است خجر	۸	۱۰	پاپگہ	پاگہ	۱۱	۱۳	روسی	روسپی
〃	۶	میل گد میل غنبت	میل گد میل پر غنبت	۹	۵	ہاتیہ	ہاسہ	۱۲	۴	غرم	غرم
〃	۷	تیر	نیر	〃	۶	ماتو	تالو	〃	۸	ست	پست
〃	۸	ثفل	تفل	۹	۷	جنب	جیب	〃	۱۳	ماہچہ	ماہچہ
〃	۹	جنبر	جنبہ	〃	۸	مذہب	مذنب	۱۳	۱	زالغہ	زالغنہ
〃	۱۰	ڈیٹر	ڈہیرا	〃	۱۲	آبگیری	آبگیر	〃	۴	سبلغ	مبلغ
〃	〃	پرندا	پرندہ	〃	۱۳	فراح	مزاح	۱۴	۵	حیر	حبس
〃	۱۱	ڈر	ڈر	۱۰	۱	مہیب	ماہیت	〃	۷	طیب	طیبت
۶	۲	سیر	بیر	〃	۴	وشترنج	دسترنج	〃	۸	ستلقی	مستلقی
〃	۴	نمیدی	مہندی	〃	۱۱	نہک	ہنگ	〃	۱۰	ابو	الو
〃	۵	ظل	طل	۱۱	۱	نرنج	برنج	〃	۱۱	نہایت	مہابت
〃	۸	کیوانات	حیوانات	〃	〃	بررنج	برنج	〃	〃	اماج	آماج
〃	۹	ملانہ	بدنہ	〃	۳	منسف	منصف	۱۵	۲	گرسنگی	گرسنگی
〃	۱۰	دثرہ	دیثرہ	〃	〃	یاشد	باشد	〃	〃	بلاست	ملاست
〃	۱۲	سروت	ثروت	〃	〃	سینا	شیبا	〃	۹	فرخ	فرج
۷	۲	کوئنا	کوٹنا	〃	۴	سمع	سمع	۱۵	۱۱	دہر	دہر
〃	〃	نند	نہتد	〃	۵	بخوان	نجوان	〃	۱۲	عرب	عرف
〃	۴	شال	مثال	〃	۸	رفتی	رفستی	۱۶	۴	سوج	معوج
۸	۳	واروحری مہترصد	واروحری مہترصد	〃	۹	دائی	ڈالی	〃	۱۳	ارزبیر	ارزیز
〃	۹	زخم	زخم و	〃	۱۱	رقعہ	زقہ	۱۷	۳	کہٹلیتہ	کہمل

سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۶	بیتنی	بینی	۲۳	۱	پپیا	پپیہا	۲۹	۲	ناہیدہ	ناہید
۸	ظرف	طرف	〃	۵	صفدع	ضفدع	〃	〃	شت	پشت
۹	دبا	وبا	〃	۶	بغرہ	بعرہ	〃	۴	چہاگل سفال	چہاگل ثفال
۱۲	لوخ	لوخ	〃	۷	رفتہ	زفتہ	۳۰	۳	وحنہ	وجنہ
۲	شخور	نشخور	〃	۱۰	ڈسیرا	ڈھیرا	〃	۸	بانک	بانگ
۴	ضالق	ضائق	〃	۱۱	یاس	باس	〃	۱۲	آخور	آغوز
۹	رنگ	زنگ	۲۴	〃	قریب	قریب	〃	〃	نول	تول
۱	ازصہ	ارضہ	〃	۹	حلب	خلب	〃	〃	جلال	جلاجل
۲	ٹیس	تیس	۲۵	۲	عحین	عجین	〃	〃	ضبج	ضنج
۹	پرگ	برگ	〃	۵	فخامت	فخامت	۳۱	۲	عشر	عشر
۱۰	اویں دکھیہ	اوس دیمہ	〃	〃	سہامت	شہامت	〃	۴	آستخوان	اُستخوان
۱	نادر	نادر	〃	۱۱	فنقذ	قنقذ	〃	۶	جوزلویا	جوزبویا
۳	وفوق	وقوف	۲۶	۵	برہنہ پائی بارکی	برہنہ پائی حافی	〃	〃	قوہی	قوی
۴	ٹیکا	ٹیکا	〃	۱۰	ازرش	ارزش	۳۲	۱	ضیت	صیت
۱۳	تنقہر	قنقہر	۲۷	۴	ضامن شدند	ضامن شدند	〃	۴	سردلب	سرداب
۳	مزر	مزر	〃	〃	حمل	جمل	〃	۸	صاد	صاد
۴	تام	تام	〃	۵	ہزار	زاہر	〃	۹	برف ثلج	برف وثلج
۵	حواب	جواب	〃	۹	بگسرہ	بکرہ	۳۳	۶	زحم	رحم
۰	جعتہ	جعبہ	〃	〃	تفیطہ	یقاطہ	〃	۸	وزن	ثرون
[illegible]	بیزرگر	برزگر	۲۸	۱۱	طائر	طاہر	〃	۹	ندیر	نزیر

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۳۳	۱۲	کپڑا	کبڑا	۳۴	۱۲	بوجھ	بوجہ	۳۶	۴	رکھتے	رکھئے
״	״	مدب لبث	ہاربپ لیبث	۳۵	۶	تالو	بالو	״	۹	غوش	غش
۳۴	۱	غریبہ	غزیزہ	״	״	پستارہ	پشتارہ	״	۱۳	گور	گود
״	״	بزم	ترم	״	۸	مزاج	مزاح	۳۷	۲	نسخوار	نشخوار
״	۷	جیب	صبیب	״	۹	سخن	شحن	״	۵	دول	ڈول
״	۰	تقل	فقل	״	۱۳	سولی	مولی	״	۱۳	لگد	لکد
״	۱۰	سرجان	سرحان	۳۶	۱	زیور	ریوڑ	۳۸	۷	خرمہ	خرمہ
״	۱۲	نوجہ امرد	نوچہ امرد	״	۴	گھٹا	گھسٹا	״	״	شست	ہشت